

Мр Рафаел Брчић

ВЕЗЕ И САРАДЊА КОМУНИСТА СПЛИТА И ЛИВАЊСКОГ ПОДРУЧЈА ПРИЈЕ И ЗА ВРИЈЕМЕ НОБ-е*

Познато је да су током народноослободилачког рата и револуције постојале чврсте везе и сарадња комуниста Сплита и Далмације с комунистима Ливна и ливањског ратног подручја. Војна и политичка руководства НОП-а ливањског подручја дјеловала су у оквиру далматинских војнополитичких руководства – Покрајинског комитета КП Хрватске за Далмацију и Штаба средњодалматинских НОП одреда односно Штаба четврте оперативне зоне Хрватске за Далмацију, односно Осмог корпуса НОВЈ. Истина, било је повремених одступања током народноослободилачког рата, када су снаге НОП-а ливањског подручја дјеловале у саставу крајишких, личких и других дивизија, али, континуитет војне и политичке везаности далматинских руководства с руководством ливањског подручја остао је готово до краја рата – до коначног ослобођења Ливна и ливањског краја, 10. октобра 1944. године, када су у борбама за ослобођење заједно учествовали борци Ливањско-дувањског НОП одреда и бригаде Девете дивизије Осмог корпуса НОВЈ, међу којима се налазила и Четврта далматинска (сплитска) НОУ бригада. Нешто раније, средином маја 1944. године, одлуком ЦК КПЈ политичка руководства ливањског подручја припојена су одговарајућим руководством Босне и Херцеговине – Обласном комитету КПЈ за Босанску крајину, Обласном НОО за Босанску крајину и слично.

Исто тако је познато да је ливањска партијска организација и прије рата била повезана с партијском организацијом Сплита, односно с Мјесним комитетом КПЈ Сплит, и то врло рано, већ 1929/1930. године, а од 1935. године и даље она је везана за Покрајински комитет КПЈ, односно КП Хрватске за Далмацију.

Међутим, везе и сарадња комуниста Сплита и Ливна, на основу најновијих истраживања,¹⁾ датирају од првих почетака организованог дјеловања

* Под сличним насловом аутор је краћу верзију рада саопштио на научном скупу »Сплит у НОБ-у«, који је у част 60-те годишњице КПЈ – СКЈ, СКОЈ-а и уједињених радничких синдиката Југославије одржан у Сплиту 7 – 9. маја 1979. године.

1) Ријеч је о истраживањима архивске грађе и других података за монографску обраду револуционарних збивања у Ливну и околини 1919 – 1945, на основу чега је написана и објављена монографија *Ливањски крај у револуционарном радничком покрету и народноослободилачкој борби*.

комунистичког покрета у Југославији. Наиме, 1919. и 1920. године у Ливну је постојала група комуниста, која је, на линији програма Социјалистичке радничке партије Југославије (комуниста), односно КПЈ и Јединствених радничких синдиката Југославије, дјеловала у оквиру Првог радничког друштва у Ливну, у чијем су се дјелокругу рада одвијале и синдикална и партијска активност. Управни одбор тога друштва који је бројао пет-седам чланова, сачињавали су искључиво комунисти. Због слабих веза и готово без икаквог ослонаца на неко више партијско и синдикално руководство које би им пружало свакодневну помоћ, њима није успјело да до средине 1921. године оснују мјесну организацију КПЈ у Ливну, нити да оснују Међуструковни синдикални одбор ЈРСЈ Ливно. Умјесто тога, они су своју политичко-партијску дјелатност испољавали у раду Првог радничког друштва и вршили политички утицај на раднике посредством неколико струковних синдикалних подружница – кожарских, металских, текстилних и грађевинско-комуналних радника. Препуштени углавном сами себи, комунисти и синдикално организовани радници радили су оно што су знали и умјели, на основу сазнања добијених из партијске и синдикалне штампе коју су нередовно примали из Сплита, нешто мање из Сарајева или Мостара. За њихову политичку дјелатност може се рећи да је, ипак, почивала на основама револуционарне оријентације КПЈ и њеног највишег органа Централног партијског вијећа Југославије, као и Јединствених радничких синдиката Југославије чију је активност усмјеравало Централно радничко синдикално вијеће Југославије – ЦРСВЈ.

Прво радничко друштво у Ливну, чији су оснивачи Изидор Каић и група напредних радника – комуниста, одржавало је везе са лијевим крилом партијског руководства у Сарајеву и Мостару, али те везе нису биле чврсте и редовне. Тек је понека директива стигала из Сарајева или сугестија из Мостара, док је у пракси Друштво имало највише користи од успостављене везе са Сплитом, одакле је долазио понеки функционер и редовније стижао партијски и синдикални материјал – штампа, брошуре, прогласи, леци и слично.

На основу прикупљених података за монографску обраду револуционарних збивања у ливањском крају између два рата и у народноослободилачкој борби, који су још увијек непотпуни, ису могла бити установљена имена људи из Сплита и свих људи из Ливна који су одржавали везе, носили партијски и синдикални материјал и друго. Исто тако, за Изидора Каића, иначе бившег питомца поморске школе у Боки Которској, који је за вријеме првог свјетског рата учествовао као борац на страни сила Антанте, а послје рата био официр на једном броду аргентинске трговачке морнарице и и који је тим бродом дошао најприје у Сплит, а одатле – под изговором да иде на »краћи одмор« у родни крај отишао у Ливно и ту остао, није се могло установити да ли га је неко у Сплиту на то наговорио или је у Ливно дошао самоиницијативно. Било како било непобитна је чињеница да је Изидор Каић оснивач револуционарног покрета у Ливну и да је био и остао комуниста све до своје смрти, августа 1925. године, када је умро у једној клиници у Њујорку.

Остаје такође отворено питање с киме је у Сплиту одржавао везе у периоду од »Обзнане« и »Закона о заштити државе« до свог одласка из Ливна и земље, иако се поуздано зна да је крајем 1923. и почетком 1924. године боравио у Сплиту и одатле бродом отпутовао у Сједињене Државе Америке.

Из прикупљених сјећања савременика и родбине Изидора Каића види се да је до средине 1921. године одржавао везе са Иваном Крндељем, а после тога са комунистима Травника и Зенице, као и комунистима Ливна, који су у илегалним условима живјели и радили у Ливну и ливањским селима.

За постојање и активност ливањских комуниста озбиљније се чуло у периоду 1927 – 1929. године, али не директно, већ касније када су од прољећа 1929. године услједила хапшења комуниста широм Југославије. Тада су били ухапшени и сви ливањски комунисти. Већи број је био осуђен на временске казне, док су неки били ослобођени оптужбе. Ови посљедњи су наставили активност већ током 1929. године, захваљујући Акифу Шеремету професору – комунисти, који је у Ливно био интерниран, али се стицајем околности није хтио придржавати обавеза интернације, па је, живећи илегално у граду и околним селима, морао да се скрива од полиције. Знао је отићи из Ливна и опет се илегално вратити, тако да је током 1929. и 1930. године у неколико наврата боравио у Ливну и околним селима. Једно вријеме био је и секретар партијске организације у Ливну, а када је отишао из Ливна – најприје у Сплит, па у Загреб и одатле у иностранство, дужност секретара предао је Перици Џалто.²⁾

У раду партијске организације у Ливну (1929 – 1930) уочљива је једна позитивна новина, оријентација на стварање упоришта Партије на селу. Наиме, иако је таква оријентација била условљена објективним околностима, јер у Ливну није било значајније индустрије ни бројног радништва, па према томе ни бројне радничке класе, велика је заслуга комуниста који су то стање сагледали и осјетили да је дошло вријеме да се поред града политички рад Партије пренесе и на село. Та је оријентација представљала преломни моменат за будући развој напредне мисли у цијелом каснијем ливањском подручју. Стварањем првих упоришта у селима Забришће, Добро, Видоши, Дринова Међа, Застине и још неким, наговијештена је нова ера ширег дјеловања комуниста међу радницима, сељацима и интелигенцијом, чији се ехо полагао, али сигурно ширио у разним правцима. Из сеоских средина убрзо су почели пристизати симпатизери, кандидати и чланови Партије. Они су и сами представљали значајна језгра која су у својој сеоској средини и из ње почели ширити напредну револуционарну мисао на људе ближих и удаљенијих села.³⁾

Проширено поље рада омогућавало је обухватање и оних Ливњака – радника који су долазили својим кућама на одмор из других крајева земље и из иностранства, гдје су радећи приступали радничком и комунистичком покрету. Отпочело је и на селу читање социјалне и политичке литературе, која је иначе била забрањена а у то вријеме долазила редовним каналом преко шофера и кондуктера из Сплита. Нешто касније, 1933. године, организовано дјелује и »Црвена помоћ« која се састојала у прикупљању хране, обуће, одјеће и новца за комунисте и друге напредне људе који су се нала-

2) У полицијском картону Акифа Шеремета регистрован је његов боравак у Ливну током 1929. и 1930. године (Архив Института за историју радничког покрета Хрватске, Загреб, ПК-Ш/100).

3) Лука Џалто и Винко Конта, *Рад партијске организације у Ливну 1933 – 1941*, Зборник сјећања активиста југословенског радничког покрета – Четрдесет година, књ. 3, Београд 1961; Матко Галић, *Сјећање на револуционарни покрет у Ливну почетком тридесетих година* (Документација СУБ НОР-а Ливно).

зили у затворима и то, не само за комунисте ливњаке, већ и комунисте из других мјеста и крајева.⁴⁾

У првим годинама по успостављању режима шестојануарске диктатуре везе са Сплитом још нису биле чврсто успостављене. Сводиле су се углавном на одржавање повремених контаката појединих ливањских комуниста с истакнутим комунистима Сплита. Те контакте одржавају и поједини напредни радници – шофери, кондуктери и други, који нису били комунисти. Упоредо с одржавањем веза са Сплитом било је покушаја да се успостави веза и с Бањом Луком за што је иницијативу дао Хасан Бркић, који је у Бањој Луци, завршио више разреде гимназије, а те 1933. године – када је био покушај да се успостави веза, већ био студент Београдског универзитета и члан КПЈ. Међутим, тај покушај није уродио плодом, а пошто до тада никаквих веза није било са Сарајевом и Мостаром, чешћи иако нередовни и чврсти контакти с комунистима Сплита, били су од пресудног значаја за повезивање ливањске партијске организације с Мјесним комитетом КПЈ Сплит, односно с партијским руководством за Далмацију.

Од 1933. године МК КПЈ Сплит врши организационе и друге припреме да се ојача рад, прошири утицај и успостави чврста веза с ливањском партијском организацијом. Ти напори су појачани непосредно после одржавања Четврте земаљске конференције КПЈ, у јесен 1934. године, када су у КПЈ многа питања из домена политичког програма и организованости Партије била постављена на здравије основе. У таквим условима и новоформирани Покрајински комитет КПЈ за Далмацију настоји са своје стране да активније посматра и усмјерава рад ливањске партијске организације. То је било разумљиво и због тога што се цијели ливањски крај – Ливно, Дивно, Гламоч – налазио у Приморској бановини, чије је сједиште било у Сплиту, па је тај територијални принцип дошао до изражаја и прије познатог писма ЦК КПЈ у фебруару 1935. године, чије су се одредбе односиле на организациона питања и рад једног броја партијских руководстава у Босни и Херцеговини.⁵⁾ Због тога је из Сплита послан у Ливно Војин Зи ројевић да реорганизује партијску организацију и да је чврсто повеже с руководством КПЈ у Сплиту.

Ливањски комунисти су успоставили чвршћу везу са Сплитом 1933. године и одмах су после тога одржали шири састанак и донијели неке врсте резолуцију, у којој је како се види из извјештаја инструктора ЦК КПЈ, поред осталог, стајало:

» Драги другови, ми вас поздрављамо и јављамо нашој КП и њеном ЦК, да се ми овдје боримо и радимо против отимачине, газда и буржоазије. Ми ћемо се увијек и до смрти борити за наша права и слободу, а ви наше вође да нас водите и помогнете у нашој борби. Ми порез не плаћамо, жандаре и србијанску силу ћемо сломити и истјерати, јер код нас мора бити као у Русији... Цијели народ је на нашој страни, ... Ми на селу агитирамо и стварамо наше организације да отјерају жандаре и пореске егзекуторе...

4) Исто.

5) На основу одредби тога писма партијска организација Ливна, као и све партијске организације у западној Херцеговини требало је да потпадне под надлежност Покрајинског-обласног комитета КПЈ за Далмацију. Шире о томе видјети: М и л е К о њ е в и ћ, *Писмо ЦК КПЈ покрајинским комитетима за Хрватску и Далмацију од 5. вељаче 1935. године*, Зборник Хисторијског института Славоније, бр. 10/1973, Славонски Брод 1973, 301 и с.

Ми вас, наше вође, поздрављамо свију, а највише нашег Акифа Шеремета, професора, који се и са нама скупа борио. Пошаљите нам паметних књига и новина, јербо ми ништа нејмамо овдјек...«⁶⁾

У том документу се даље говори да је инструктор ЦК КПЈ боравио у Сплиту кад је успостављена веза са Ливном и да је и послеје састанка партијске организације у Ливну, на којем је донијета та резолуција, у Сплит дошао један члан ливањске партијске организације (био је то њен секретар Перица Џалто⁷⁾), који је водио разговор са инструктором ЦК и, када га је овај упитао ко је формирао организацију у Ливну, Џалто је одговорио: »Организација је основана 1929/1930. године када је Акиф Шеремет био интерниран у Ливно. Морао се скривати на селу, јер му је полиција била за петама. Он је радо виђен у Ливну, а много су га вољели и сељаци, који су га крили и хранили, а он је њих агитирао за комунизам...«У њему даље стоји и ово: »Из тог краја је и Маријан Барун, кога су убили у Сарајеву као секретара Покрајинског комитета КПЈ за БиХ, 1929. године...«⁸⁾

Из извјештаја инструктора ЦК КПЈ види се такође да комунисти у Ливну стварају одборе по селима, у њих увлаче и жене, а све у циљу снажније и одлучније борбе против владајућег режима, као и да нарочито »воде борбу против попова«.⁹⁾

Успостављена веза са Сплитом још се није могла усталити и постати редовном, јер није било погодне личности која би ту везу одржавала. Требало је сачекати извјесно вријеме – годину-двије, да се изврше све потребне припреме и пронађе најпогоднија личност, а та је била Војин Зиројевић, који је за стално дошао у Ливно на партијски рад почетком 1935. године.

Војиновим доласком за секретара партијске организације у Ливну, који је, иначе, родом Ливњак и добар познавалац људи, прилика и обичаја, и који је већ био искусан партијски радник-револуционар, прекаљен на робији у Сремској Митровици, услиједила је реорганизација цјелокупне дјелатности комуниста ливањске партијске организације. Сви чланови КПЈ су добили конкретна задужења – у синдикату, омладини, на селу, у раду са женама, културно-просвјетним друштвима итд. Уведено је чешће састајање и реферисање о извршењу појединих политичких и других задатака. Све је то ускоро довело до омасовљења партијске организације, до чега је дошло и због јачања демократских снага уопште у земљи, а посебно у Сплиту и сусједној Далмацији, гдје се дјелатност КПЈ готово никада није прекидала.

Малобројно радништво у граду сматрало је да је већ укључено у синдикалне савезе, али како нису постојале њихове струковне синдикалне организације партијска организација у Ливну је закључила да се прије оснивању синдикалних подружница и њиховом укључивању у УРССЈ. За разлику од неких других мјеста и крајева, у Ливну је УРСС-ов синдикат основала КПЈ и у њему отпочетка имала значајан политички утицај. Наиме, путем

6) Архив ЦК СКЈ, Коминтерна 1, 1933/38 – Извјештај инструктора ЦК упућен Централном комитету КПЈ (Беч), а односи се на рад и стање партијског живота у Сплиту.

7) Исто; упореди изјаве Луке Џалте и Винка Конте, забиљежио аутор 1976. (Документација СУБНОР-а Ливно).

8) Као напомена 6. – У документу – извјештају за Маријана Баруна се погрешно наводи да је убијен као секретар ПК КПЈ за БиХ, он је био секретар МК КПЈ Сарајево и члан ПК КПЈ за БиХ.

9) као напомене 6 и 7.

организовања штрајкова – било их је четири у времену од 1935. до краја 1940. године, Партија је готово сасвим потиснула утицај националних и других прорезимских синдикалних савеза на раднике у Ливну, а посебно Хрватски раднички савез – ХРС, који је једно вријеме и овдје био најјачи.

О синдикалном покрету у Ливну, о коме је шире писано на другом мјесту¹⁰⁾, потребно је подвући да је већ крајем 1935. године био основан и Међуструковни синдикални одбор УРСС-а Ливно, који је имао четири синдикалне струковне подружнице – кројачких, грађевинских и кожарских радника, као и једну мјешовиту синдикалну подружницу.¹¹⁾

У раздобљу 1935 – 1941. године постигнути су видни резултати на многим пољима политичког дјеловања КПЈ у Ливну и околини. То се, прије свега, читовало у реализацији одлука Сплитског пленума, када је Партија повела широку политичку акцију стварања Фронта слободе и касније Народног фронта, чији су основни циљеви били садржани у стварању широког фронта свих антифашистичких и демократских снага, тј. радника, сељака и напредне интелигенције у борби за слободу и праведније националне, социјалне, економске и друге односе у цијелој земљи. У том оквиру није изостао ни интернационални дух КПЈ, па тако ни ливањске партијске организације, која је имала видне резултате у организованом слању добровољаца и сакупљању материјалне и друге помоћи за младу Шпанску Републику, на коју се 1936. године окомила домаћа шпанска реакција и међународни фашизам.^{11а)} У цијелој тој активности везе и сарадња комуниста Сплита и Ливна биле су највидније у цијелом међуратном периоду.

Познато је да је из данашње ливањске општине преко 30 добровољаца учествовало у шпанском грађанском рату на страни Владе Народног фронта. Њихов би број, свакако, био много већи да су успјеле све акције отпремања добровољаца. Умјесто у Шпанију, многи ливањски и сплитски комунисти завршили су у затворима у Сплиту и Ливну. Тако су, на основу провале и издаје Адолфа Мука, који је у марту 1937. године предао поли-

10) Рафаел Брчић и Миле Боговац, *Ливањски крај у револуционарном радничком покрету и народноослободилачкој борби*, Сарајево 1978, I дио, 20 – 63.

11) Исто.

11а) Послије Сплитског пленума, на којем је учествовао и Војин Зиројевић (према изјавама Вицка Крстуловића, Луке Цалте и Винка Конте – Документација СУБ НОР-а Ливно) и даље, ливањска партијска организација постепено постаје присутна и запажена у многим акцијама радничке класе, сељаштва и нарочито омладине. У том оквиру, посебно упорну борбу комунисти воде на пољу културно-просвјетног и забавног живота, организују излете, предавања и слично, а све у циљу да раднике, сељаке и ђачку и студентску омладину извуку из постојећих грађанских културно-просвјетних друштава »Динара« (хрватско), »Сундечић« (српско) и »Мерхамет« (муслиманско), односно да и у тим друштвима остваре свој политички утицај. Поред тога, политичка активност комуниста била је усмјерена и на ногометни клуб »Троглав«, који је убрзо почео одржавати везе с другим радничким спортским друштвима и клубовима (РСД »Сплит« и РСД »Вележ«). (Шире о томе у сјећањима и изјавама Алије Латифића, Фрање Видачка, Луке Цалте, Винка Конте, Тони Миоца, Мује Диздара, Нике Михаљевића, Жељка Крешића и др. – Документација СУБ НОР-а Ливно, а о »Троглаву« видјети: Светозар Љубоја, *Педесет година »Троглава« – 1921 – 1971*, Ливно 1971). Шире о Ливњацима шпанским борцима и активностима ливањских комуниста на прикупљању помоћи за Шпанску Републику и југословенске шпанске добровољце, видјети: Р. Брчић и М. Боговац, *Ливањски крај у револуционарном радничком покрету и народноослободилачкој борби*, I дио – поглавље: Ливњаци – борци Републике Шпаније, стр. 45 – 52.

цији списак, сви који су бродом намјеравали поћи у Шпанију доспјели у затвор; међу њима је највећи број био Сплићана и седам Ливњака.¹²⁾

Крајем 1940. године на територији ливањског среза било је 37 комуниста и око 20 чланова СКОЈ-а. Активност комуниста усмјеравао је мјесни комитет који је истовремено вршио и функцију оружаног комитета. Тада су постојале четири партијске ћелије – двије у граду, од којих је једна обухватала и дјелатност комуниста из села дуж цесте према Гламочу и Босанском Грахову, и двије сеоске – једна за села Забришће, В. и М. Губер и Била, а друга за села Добро, Видоши, Дринова Међа, Стурба и нека друга. Активност скојеваца и више група напредне омладине у граду и селима усмјеравао је Мјесни комитет СКОЈ-а. Оба ова руководства била су чврсто повезана, а њихови програмски задаци добро усклађени. То је било нарочито значајно управо у то вријеме када је КПЈ остала без једног веома значајног легалног пункта преко кога се успјешно политички дјеловало на радничку класу. Ријеч је о забрани УРСС-а 30. децембра 1940. године, која се у Ливну готово није ни осјетила. Наиме, партијска организација је свој политички утицај вршила на масе појачаним ослоном на организацију СКОЈ-а, а преко ње на омладину, посебно радничку. Резултат таквог рада огледао се у томе да је у сљедећих неколико мјесеци СКОЈ у Ливну значајно ојачао и проширио своју дјелатност и на многа села.

Од 37 чланова КПЈ радника је било 21, земљорадника 10 и 6 интелектуалаца, односно Хрвата 27, Срба 3 и 7 Муслимана.¹³⁾ С обзиром на објективне услове – у Ливну није било значајнијих индустријских и других предузећа која би упошљавала већи број радника, импонује велики број радника чланова КПЈ. Томе је сигурно допринијела чињеница што је секретар организације, односно МК КПЈ Ливно, Војин Зиројевић, и сам био радник, књиговезац. На то је, дакако, утицала и повезаност ливањске партијске организације са Сплитом, односно са далматинском партијском организацијом коју су претежно сачињавали радници. Сплитски, односно далматински примјер, слиједили су ливањски комунисти као прворазредан узор, па је у годинама непосредно пред рат КПЈ у Ливну остварила потпун утицај на релативно малобројну радничку класу и из тих редова најприје су регрутовани нови чланови Партије у Ливну и околним селима. Ово је значајно подвући и због тога што се забрана дјеловања УРСС-а и његових синдикалних подружница није ни осјетила код радничке класе Ливна, јер је велики број комуниста – радника омогућавао и даље вршење утицаја Партије на остале раднике.

Да је партијска организација била активнија и енергичнија у погледу још снажнијег продора Партије на село, за шта су постојали добри услови у многим селима, нарочито у оним из којих је било шпанских бораца и напредних радника који су радили ван Ливна, снага и политичка моћ ливањске партијске организације била би већа, а њен утицај шири и јачи. Сходно томе и догађаји који су у прољеће 1941. године услједили – априлски рат, капитулација краљевске југословенске војске и завођење окупационог нацистичко-фашистичког система и у његовом оквиру успостављање квис-

12) О издаји Адолфа Мука видјети »Комунист« бр. 3, Београд 1947. г.

13) Лука Цалто и Винко Конта, цит. ч.; Мујо Диздар, *Дјелатност ливањске партијске организације на припремању и покретању устанка*, »1941. у историји народа Босне и Херцеговине« – материјали научног скупа у Дрвару 7–9. октобра 1971, Сарајево 1973, 252–257; Рафаел Брчић, *Припреме и покретање устанка у ливањском крају и везе с устаницима Далмације и Дрвара*, »1941. у историји...«, оп. цит., 593–607.

линшког режима усташке НДХ, – сигурно би се спремније дочекали и, било би много мање усташких злочина над невиним српским становништвом у љето 1941. године.

* * *

У вртлогу бремените унутрашњо-политичке ситуације у земљи и брзих промјена на политичкој карти Европе, у условима другог свјетског рата, када су многе државе једна за другом биле прегажене или су се, најчешће, политичко-економском принудом нашле у табору осовине Берлин – Рим, Комунистичка партија Југославије је свакодневно указивала на опасност која народима Југославије пријети од фашистичке најезде. Њена свеукупна активност, коју од 1937. године организује и политички усмјерава ново руководство на челу с Јосипом Брозом, који је 1939. године успио формирати и нови Централни комитет у земљи, била је у условима другог свјетског рата тако интензивна да су у многим политичким, социјално-економским и другим акцијама учествовали радничка класа и најшире народне масе окупљене на платформи борбе против фашизма, рата и реакције, а за демократске слободе, националну и социјално-економску равноправност. Постигнути су огромни резултати, не само у политичкој мобилизацији радника, сељака, омладине и напредне интелигенције већ и у организационом учвршћивању редова Партије, СКОЈ-а и других организованих снага које су дјеловале на линији КПЈ. Партија је била присутна свугдје и представљала је веома значајан политички фактор у свим областима живота и рада широм земље. Своје чланство, а нарочито младе раднике, ђачку и студентску омладину КПЈ и СКОЈ су стално политички уздизали и припремали за борбу против класног непријатеља – домаће и свјетске реакције.

Стратешко-политичка оријентација КПЈ, која се сводила на револуционарно мијењање друштвено-политичких и социјално-економских односа у земљи, постајала је својином најширег круга радних људи у земљи, тако да су све акције које је Партија организовала биле истовремено акције радничке класе, сељаштва, омладине и напредне интелигенције. То је све било потврђено на Петој земаљској конференцији КПЈ, одржаној од 19. до 23. октобра 1940. године у Дубрави код Загреба. Она је имала историјски значај не само по одлукама које је донијела и питањима о којима се расправљало, већ прије свега, због веома широке и свеобухватне политичке активности која је Конференцији претходила и која је још већим еланом настављена послје њеног одржавања.

У свему томе свој удио дали су и ливањски комунисти. Они су на вријеме били упознати с одлукама, закључцима и ставовима Пете земаљске конференције од свог партијског руководиоца Војина Зиројевића, који је, послје рашчишћавања проблема у руководству далматинске партијске организације, чему је лично знатно допринио Јосип Броз током 1939. године, на Покрајинској конференцији у љето 1940. године изабран у Пленум Покрајинског комитета КП Хрватске за Далмацију. Идеолошко-политичка активност и организационо јачање ливањске партијске и скојевске организације ишли су упоредо. То се видно одразило на повећању броја комуниста и скојеваца, кандидата и симпатизера Партије. Уочи напада фашистичких сила на Југославију у ливањском срезу већ је било око 50 комуниста, 30

скојеваца и преко 20 кандидата.^{13a)} Везе и сарадња с вишим партијским руководством биле су редовне. Извјештаји о раду континуирано су достављани у Сплит, а из Сплита редовно су стизале директиве, долазио пропагандни материјал у Ливно, а одатле организовано је одлазио у многа друга мјеста. И сусрети су били чести – у Ливну и у Сплиту, као и у Сињу.

Тако је потрајало све до маја мјесеца 1941. године, до хапшења Војина Зиројевића, секретара МК КПЈ Ливно, када су везе између Ливна и Сплита више од два мјесеца биле прекинуте. Наиме, Зиројевић је као секретар МК-а и члан ПК-а везе са Сплитом лично одржавао, а како је његово хапшење успиједило изненада, он није успио да било коме из МК КПЈ Ливно те везе преда. Ухапсили су га Италијани и убрзо из Ливна преbacили у Сплит, а одатле на оточић Ошљак у затвор »Лазарет«, гдје је остао све до половине августа 1941. године када је смишљеном акцијом далматинских комуниста – чланова МК КП Хрватске за Преко, Анте Банине и Маријана Жувића био ослобођен.^{13b)} Војиново хапшење представљало је велики ударац за ливањску партијску организацију, у којој је, иначе, најмање чланова било из редова српске националности. Та чињеница, уз неке друге факторе, утицала је на резултате политичке борбе комуниста и других напредних људи на спасавању српског становништва у граду и селима од усташког терора. Наиме, комунистима уопште, а посебно комунистима Хрватима и Муслиманима, обичан човјек – од усташа на смрт осуђени Србин, нерадо се повјеравао, а још мање им је вјеровао. Неповјерење је однијело многе животе Срба у ливањском котару и ширем подручју. Примјера је врло много, а илустрације ради споменућемо само два веома карактеристична.

На свакодневно упозоравање на опасност која пријети српским породицама од усташа и на сугестије да се склоне на сигурна мјеста, да напусте домове и оду у збјегове на планину – редовно је одговарано: »Ми смо мирни и лојални људи. Нама се неће и не може ништа догодити, јер поштујемо власт и њене органе. Ви сте комунисти, вама пријети опасност, ви бјезите, а нас оставите на миру...«¹⁴⁾ Други примјер је још карактеристичнији. Стари Марко Пажин, кога су његови синови Страхинја и Јово (први је био предратни члан КПЈ, а други скојевац) и њихови другови комунисти и скојевци наговарали да бјежи и одвраћали од намене да се одазове на позив усташа, јер ће изгубити главу као и неки други Срби прије њега, Марко није послушао, него је отишао и никада се није вратио.¹⁵⁾

Изложени и сами честим хапшењима, саслушањима и затварањима и налазећи се под сталном контролом усташке власти и њене полиције и оружних снага, ливањски комунисти и скојевци су, ипак, у тим судбоносним

13a) Исто; упореди изјаве Винка Конте, Луке Џалте, Мује Диздара, Тони Миоча, Жељка Крешина, Нике Михаљевића и др. – забиљежене приликом прикупљања података за монографију (Документација СУБ НОР-а Ливно).

13b) Изјаве Анте Банине и Маријана Жувића, забиљежио аутор 1973. године у Сплиту, приликом одржавања научног скупа »Далмација 1943. године«.

14) Мујо Диздар, цит. ч.; упореди сјећања Винка Конте, Луке Џалте, Мује Диздара, Јозе Барића, Тони Миоча и др., забиљежио аутор у Ливну 1975. године (Документација СУБ НОР-а Ливно).

15) Исто.

данима урадили много. Могли су и више да организација није остала одсечена од свог непосредног вишег партијског руководства.

Када су отпочели масовнији злочини усташа, а то је уследило убрзо после напада Хитлерове Њемачке на Совјетски Савез, новоизабрани МК КПЈ Ливно који је тада био проширен са још неколико чланова, настојао је на све могуће начине да се, упркос постављеним контролним станицама на свим прилазима граду, обавијести о намјерама усташа и прима редовне извјештаје о ситуацији на терену.

Изузев двије групе убијених Срба у шуми између Купрешких врата и Доњег Вакуфа, и убијених и побацаних Срба у јаму испод села Пролога, уз саму цесту која од Подраге води према Ливну, комунисти су неуморним политичким радом и директним ангажовањем успјели многе породице извући из града и околних села и отпремити на планину Цинцар и друга сигурна мјеста. О њима су свакодневно водили бригу у погледу исхране, лијекова и свега другог најнужнијег за боравак на планини. С ливањским избјеглицама налазиле су се и веће групе српског становништва из гламочког а нешто касније и из купрешког среза; о свима су бригу водили ливањски комунисти и други напредни људи и штитили их од усташа и њихових »летелих« патрола. Из збјегова су ливањски комунисти успоставили везе с више сусједних територија, гдје су објашњавали неопходност склањања у шуму, нарочито избјеглицама из оних подручја до којих није био допро глас о подизању општенародног ослободилачког оружаног устанка.

Као што је познато, устанак у цијелом ливањском срезу није избио истовремено нити су припреме текле једнообразно. Најприје је избио у Ливањском доњем пољу, а нешто касније у граду и околним селима. И док је у Доњем пољу имао карактер оружаног устанка, у Ливну и околним селима развијао се као својеврстан народноослободилачки покрет у условима окупације и као НОП на слободним просторима гдје су први ливањски партизани политички дјеловали међу избјеглим народом једног ширег територија, будућег ливањског подручја.

Иначе, оружани народноослободилачки устанак у ливањском срезу почео је 28. јула 1941. године, дан касније него у Дрвару. Била је то прва оружана акција устаничких снага Доњег поља против усташке групације од око 120 одабраних усташа доведених из разних крајева, које су предводили Драган Урумовић, усташки повјереник за ливањски котар¹⁶⁾, усташки сатник Петричевић и познати усташа Владо Каић »Самсарић«. Кренули су из Ливна у правцу Челебића и одатле преко Пустопоља и испод Сајковића даље према Босанском Грахову. Кад су стигли до школе и цркве у Црном Лугу, дочекале су их устаничке чете Грковаца и Пеуља, које су у току ноћи 27/28. јула запосјеле положаје јер су очекивале напад усташа од Ливна. Дошло је до жестоке борбе која је трајала око четири часа. У крвави окршају убрзо су убачене и устаничке чете Нуглашице и Бастаса тако да се усташка колона, већ озбиљно начета, морала повући у правцу Челебића. Повлачење се убрзо претворило у безглаво бјежање цестом и преко Ждраловца и Пустопоља. У тој првој оружаној борби устаничких снага Ливањског доњег поља усташе су претрпјеле велике губитке – десет мртвих и више рањених; изгубили су десет пушака, један камион и један мањи аутобус, те

16) Урумовић је наименован за усташког повјереника у ливањском котару 17. априла 1941. године, на основу Павелићеве одлуке о наименовању првих усташких повјереника у Босни и Херцеговини и Хрватској. (»Хрватских народ«, Загреб, 18. 4. 1941. године).

већу количину бомби и пушчане и митраљеске муниције. Устаници нису имали губитака, изузев једног младог партизана кога су усташе у безглавом повлачењу ухватиле и сутрадан бачиле у јаму изнад Ћелебића. Међутим, он се као и још неколицина бачених у јаму успио извући из јаме и прикључити устаничким јединицама.

Усташе би сигурно претрпјеле много веће губитке да су устаничке јединице предузеле енергичније гоњење већ пораженог непријатеља и да су у борбу ступили и борци из села бивше општине Челебић. На жалост, сва села Доњег поља тога дана још нису била обавијештена о почетку устанка, јер курири упућени да обавијесте људе нису стигли извршити постављени задатак.

О исходу ове прве оружане борбе устаничких снага Доњег поља стидљиво се говори и у извјештају Заповједништва 3. оружане пуковније у Бањој Луци упућен Заповједништву 4. оружане пуковније у Сарајево, у коме се, између осталог, наводи:

»28. српња оружанка постаја Грковци услијед јачег нападаја побуњеника била је по оружницима и усташама напуштена и под борбом исти су се повукли према Челебићу и Ливну.«¹⁷⁾

Раније су неки историчари писали да је устанак у Ливањском доњем пољу избио спонтано, као отпор српског становништва против усташких злочина,¹⁸⁾ Стварна ситуација била је другачија. Устанак је овдје почео организовано, последице припрема које је КПЈ извршила. Наиме, Штаб герилских одреда за срез Босанско Грахово имао је у својој надлежности општине Црни Луг и Челебић – раније обје у саставу ливањског среза, а у то вријеме само општина Челебић. Штаб је, последице дужих припрема, издао директиву 26. јула свим општинским руководствомима да се одмах отпочне с устанком, а тамо гдје још нису формиране устаничке јединице по селима да се уради најхитније и да се приђе брзој ликвидацији непријатељских упоришта – оружанских постаја, испостава и других пунктова. Војно руководство општине Црни Луг упознато је с овом директивом од Милоша Тице, члана тога руководства, иначе предратног члана КПЈ из Тичева,¹⁹⁾ и било је дужно да ту директиву пренесе у сва села општине Челебић. Међутим, како за ту општину још није било формирано војно руководство, директива је пренијета само угледнијим људима, уз напомену да они преузму улогу и покретача устанка и организатора оснивања устаничких јединица. Курири нису успјели обавијестити најугледније људе – старе ратнике и друге, у свим селима већ само у оним најближим. Због тога је у свим подинарским селима Доњег поља која су се налазила у општини Челебић глас о почетку устанка стигао тек 28. јула, када се већ разбијена усташка групација у безглавом бјежању повлачила преко Пустопоља према Челебићу и даље према Ливну. И раније формирана и наоружана сајковачка устаничка

17) *Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа* – даље: *Зборник НОР-а*, том IV, књ. I, док. бр. 250, стр. 560.

О овој и следећим борбама устаника Доњег поља против усташа, оружаника и домобрана шире видјети: Миле Боговац, *Доње Поље у устанку 1941-1942. године* (необјављен рукопис откуцан писаћом машином, ица 200 страница, у Документацији СУБ НОР-а Ливно).

18) Душан Лукач у: књизи *Устанак у Босанској крајини*, Београд 1967, на стр. 151-152, 236-238, 325, 330-331; и Миле Трњаковић, *На Тронећи 1941. године*, Београд 1973.

19) *Босанско Грахово у НОР-у*, зборник сјећања, 1971; *Зборник хероја Југославије*, књ. II, Београд 1975 – Биографија народног хероја Милоша Тице; упореди: Миле Боговац, цит. рукопис.

чета, која се налазила у Великој Пољаници испод Троглава, стигла је прекасно и успјела једино испалити по усташкој колони у повлачењу неколико пушчаних хитаца. Непосредно после тога на крову школе у Сајковићу завијорила се црвена застава коју су извјесили Јово Росић и Ристо Пајчин. Убрзо је дошло до званичног оснивања устаничких јединица у свим селима, које су у току ноћи 28/29. јула приступиле организационом сређивању и припремиле борбене положаје за одбрану Доњег поља од непријатеља.

У току 29. јула све су јединице Доњег поља биле упознате са развојем општенародног устанка око Дрвара, Босанског Грахова, Гламоча и Книна, као и да су устаничке снаге упућене према Книну, Босанском Петровцу и Гламочу ради напада и ослобођења тих мјеста. Вршећи те послове и припремајући се за следећу борбу против непријатеља, борци устаничких јединица су с великом тугом примили вијести да се усташе, уз помоћ и уз »божји благослов« неколицине клерофашиста, извршили готово потпуну ликвидацију српског становништва у сусједним селима устаничког подручја и једном дијелу села око Ливна. О тим незапамћеним злочинима у историји људског друштва прве вијести донијели су преживјели људи из Челебића и неких других села, који су успјели побјећи са стратишта, или су се, иако рањени, успјели извући из »заједничке гробнице« и стићи у устаничке редове.²⁰⁾

Следећа крвава борба устаничких снага против усташа, оружника и домобрана услиједила је 30. јула. Одиграла се углавном у Сајковићу. Усташе су овог пута доживјеле још већи пораз и морале се повући према Ливну, остављајући у бјекству иза себе многе мртве и рањене, као и већу количину оружја, муниције, хране, војне опреме и другог корисног материјала. Како је о овој и наредним борбама – све до поновног доласка великог броја окупаторске италијанске војске, опширније писано на другом мјесту²¹⁾, овдје је значајно подвући да су устаници Доњег поља већ 29. јула успоставили везу с далматинским партизанима. Тога дана су, наиме, заједничким снагама Друга пеуљска чета и борци Врличке крајине ликвидирали непријатељско упориште у Уништима на Динари и том приликом убили 16 оружника и заплијенили знатне количине оружја, муниције и опреме. Истог дана била је успостављена и веза између бораца сајковачке устаничке чете и устаника из села Бравчев Долац и Кољани на далматинској страни Динаре.²²⁾ Убрзо после тога била је успостављена и веза с устаницима из села Сињске крајине – Бителића и Врдова, када су командири Провске и Чапразлијске чете – Вељко Михаљица и Јово Маљковић, ступили у контакт с Иваном Брачуљем, Бојаном Буловићем и другим. Било је то првих дана августа 1941. године.²³⁾

Испољавање јаче активности далматинских комуниста и устаничких снага и њихов утицај на развој устанка у Ливањском доњем пољу очекивао се у другој половини августа, када је био формиран Сињски партизански одред, који је у почетку имао око 50 бораца и када се очекивао долазак на Динару бораца Сплитског, Солинског и Трогирско-каштеланског НОП одреда. Наиме, у складу са становиштем Војно-партијског руководства

20) Миле Боговац, оп. цит.; Илија Црногорац, сјећање (откуцано писаћом машином у Документацији СУБ НОР-а Ливно).

21) Рафаел Брчић и Миле Боговац, оп. цит., II дио, стр. 98 – 109.

22) Миле Боговац, цит. рукопис.

23) Исто.

Далмације о томе како отпочети устанак и куда усмјерити устаничке снаге, ријешено је да се иде у унутрашњост, према планини Динари и ту, заједно с устаничким снагама сусједних подручја, створити основу за даље ширење и распламсавање народноослободилачке борбе. То је становиште превладавало, (мада је било и других мишљења), због тога што је у приобалном појасу италијански окупатор располагао великим и добро наоружаним војним формацијама, полицијом и другим безбједносним ефективима, тако да би у таквим условима апсолутно неравне борбе изостали иоле озбиљнији резултати ослободилачке борбе. Поред тога, знало се да на масиву Динаре није било стационираних јачих снага италијанског окупатора и тзв. НДХ. Због свега тога је гро формираних одреда Далмације био упућен на масив Динаре. С тим у вези пожуривано је и формирање Сињског НОП одреда који је требало да обезбиди њихов прихват и омогући кретање тих одреда даље, на њихова одредишта. Међутим, како су ти одреди на свом путу од обале били разбијени, а Сињски одред, деморалисан таквим обртом ситуације, нагло ослабио – у њему је остало свега четрнаест бораца на челу са сва три члана штаба (Вице Буљан, Пашко Мрдуљаш и Стипе Марковић), који су по одлуци Котарског комитета КПХ Сињ упућени на располагање Покрајинском комитету у Сплит, тако да је на Динари у Ђапића стајама, остало свега 11 бораца, на челу са Иваном Брачуљем.²⁴⁾ Истина, таква ситуација је потрајала само мјесец дана, у том времену су се партизанске снаге из Сплита и неких других дијелова Далмације стабилизовале на Динари. Њихов бројчани пораст био је довољан да се у суровим планинским условима обезбиде скромни услови боравка већег броја бораца у базама из којих ће затим услиједити предузимање војних и политичких акција у више праваца.

О успостављању веза с устаницима Далмације већ у августу 1941. године јасно се види и из сачуваног извјештаја који је Никола Гашић, партијски руководилац устаничких снага Доњег поља поднио на савјетовању војних и политичких руководилаца у Дрвару, 15. августа 1941. године у Штабу дрварске бригаде. Он је у свом извјештају навео да се на Динари налази 500 партизана из Далмације. Но, без обзира на стварно стање, тај податак је имао снажан морални ефекат на устаничке снаге југозападнoг дијела Босанске крајине, посебно због тога што се на тај начин у пракси манифестује братство и јединство, тј. да је НОБ-а заједничка борба свих народа и да за усташке злочине нису и не могу бити одговорни Хрвати и Муслимани. Гашићеви подаци били би приближно реални, да се са далматинским одредима није поиграла позната нежељена судбина.²⁵⁾

Како је убрзо последице савјетовања у Дрвару био формиран батаљон »Старац Вујадин«, који су сачињавали сви герилски партизански одреди са територије двије бивше општине Доњег поља – Црног Луга и Челебића, треба истаћи да је Штаб овог батаљона настојао да се та једном успостављена веза претвори у сталну сарадњу, да се она унаприједи и постане чврста на војном и политичком плану, на што је овај батаљон подстицао и од Штаба дрварске бригаде. У извјештају штаба батаљона од 10. септембра који је упућен Штабу бригаде, поред осталог, стоји:

24) Исто.

25) Исто; упореди: Душан Пленча, Партизански одреди Далмације 1941-1942. године; Драго Гиздић, Партизански одреди Далмације, Сплит 1957.

»Веза са друговима из Сиња успостављена је у уторак 9. IX и постигнута је пуна сагласност с њима у свим питањима. Они су партизани. Поновни састанак заказан је за суботу, 13. т.м. Њима је због акција саботаже на важним чворовима потребно 100 – 150 кг експлозива, и то треба да буде достављено одмах. То су акције у околини Сиња и Ливна. Да се пошаље по могућности до суботе...«²⁶⁾

И у извјештају од 20. септембра евидентни су стални контакти и са радња. Ту се наводи да је већ одржан трећи састанак (19. IX) и да је заказан нови за 24. IX, као и то да далматински партизани још нису ступили у акције, јер да за то чекају директиве из Сплита, иако им је скренута пажња да не оклијевају, јер је сада прави моменат пошто италијанске окупаторске дивизије преко далматинске територије надиру у Босну. И овдје се подвучи да је далматинским партизанима потребан експлозив.²⁷⁾

Крајем септембра услиједило је пребацивање на Динару неких чланова ПК КПХ за Далмацију и будућег штаба далматинских НОП одреда – Макса Баће (25. IX) и Војина Зиројевића (30. IX), када ће раније успостављене везе између батаљона »Старац Вујадин« и далматинских партизана на Динари постати интензивније и свеобухватније. У вези с њиховим изласком на Динару треба подвући да је, на основу неких података,²⁸⁾ Војин Зиројевић већ средином септембра 1941. године боравио у Доњем пољу, у селу Чапразлије, гдје је имао састанак са секретаром МК-а Ливно (Пером Вујичићем) и чланом одбора комитета (Тони Миочем), а послје тога се вратио у Сплит да присуствује сједници ПК КПХ за Далмацију која је одржана у другој половини септембра 1941. године.

По доласку на Вјештића Гору, Зиројевић и Баће су у стаји Марије Катић одржали састанак, с најодговорнијим војно-политичким руководиоцима батаљона »Старац Вујадин« на коме је извршена размјена информација о војно-политичкој ситуацији у Далмацији и Босанској крајини, а посебно на ливањском, граховском и гламочком сектору, те разговарано и о предстојећем одласку ове двојице у околину Дрвара, а затим у рејон око самог Ливна.²⁹⁾ Дан-два касније Зиројевић и Баће су сишли у Сајковић и одржали нови састанак на коме је размотрена војно-политичка ситуација с обзиром на експанзију италијанског окупатора и улогу коју је у тој експанзији већ отворено имала великосрпска буржоазија, у намјери да уз помоћ оружја италијанског окупатора развије снаге НОП-а изнутра у српским устаничким подручјима Далмације, Лике и Босанске крајине. И ту је још једном подвучен велики политички значај братства и јединства српског, хрватског и муслиманског народа. Зиројевић је посебно нагласио од коликог су значаја постигнути успјеси устаничких снага Доњег поља и да ће ти успјеси бити још већи када се формирају нови одреди, који ће, ако правил-

26) Архив Војноисторијског института – Архив V. I. I., архива НОП-а – А НОП-а, кут. 232, бр. рег. 4/3.

27) Архив V. I. I., А НОП-а, кут. 1701, бр. рег. 5-2/1.

28) Изјава Тони Миоча, забиљежио аутор у Ливноу 1975. (Документација СУБ НОР-а Ливно).

29) Шире о томе у мојим радовима: Неке карактеристике развоја НОП-а у ливањском крају и веза са Далмацијом 1941-1943, Зборник бр. 3, Сплит 1975, – материјали научног скупа »Далмација 1943. године« одржаног у Сплиту 5-7. XII 1973, стр. 477-494; Веселко Хуљ и Ђ, *Међуповезаност развојка НОП-а у Далмацији и Босни и Херцеговини до капиталуације Италије*, »АВНОЈ и НОБ у Босни и Херцеговини 1942-1943. године« – материјали научног скупа у Сарајеву 22. и 23. XI 1973. у Сарајеву, Београд 1974, стр. 206-227.

но идејно-политички буду усмјерени, постати способни да се супротставе сваком непријатељу НОБ-е. Истакнути револуционар није могао сакрити своје велико задовољство када га је политички комесар батаљона »Старац Вујадин« Мирко Вишић – студент – комуниста, Хрват из Шибеника, који је из Дрвара са још седам комуниста и скојеваца из истог мјеста почетком септембра 1941. године дошао у Доње поље – упознао како су преживјели борци Шибенског НОП одреда на сваком кораку примани с љубављу и великом пажњом од бораца и народа Доњег поља, овог чисто српског устаничког краја.³⁰⁾

С пратњом бораца батаљона »Старац Вујадин« (Филип Ињац и Никола Росић Шатан³¹⁾) Зиројевић и Баће су кренули у Видово село на састанак у Штаб дрварске бригаде, а одатле одвојено у околину Ливна, гдје су 10. октобра 1941. године присуствовали историјској конференцији ливањских комуниста, у селу Застину, у кући Јованке Пажин.

Прије конференције у Застину нужно је споменути још један значајан сусрет ливањских и сплитских, односно далматинских партизана у Доњем пољу. Тај сусрет је везан за преговоре са италијанским и домобранским официрима, који су вођени у два наврата – 11. и 13. септембра 1941. године у селу Чапразлије. Тада је са партизанске стране, уз Цвију Орашчића, Николу Гашића, Марка Мрвића и Косту Пајчина, испред далматинских партизана учествовао и Никола Вранчић.³²⁾

Позната је суштина италијанске политике у вези с реокупацијом најприје II, а затим и III њихове окупационе зоне у тзв. НДХ. О томе сам и сам писао у више радова;³³⁾ познати су и захтјеви које су том приликом постављали Италијани, као и представници устаничких снага Ливањског доњег поља³⁴⁾, тако да је овом приликом довољно констатовати да су преговори завршени без икаквог резултата за непријатеља, те да су сви одговори које су представници НОП-а у Доњем пољу дали италијанском окупатору прихваћени од Штаба дрварске бригаде, који је подвукао да се убудуће преговори са непријатељем могу водити само у случају уколико непријатељ жели положити оружје.³⁵⁾

На другој страни Ливањског поља, у тзв. Горњем пољу активност комуниста, скојеваца, кандидата и симпатизера имала је карактер НОП-а и народноослободилачке борбе у условима окупације. Одвијала се првенствено кроз политичку дјелатност на једном релативно широком простору – у граду, околним селима, територијама сусједних срезова и у збјеговима на

30) Миле Боговац, оп. цит.

31) Изјаве Филипа Ињаца и Николе Росића Шатана, забиљежио аутор 1977. у Ливну.

32) О преговорима са Италијанима опширније видјети, Р. Брчић – Миле Боговац, оп. цит., стр. 106-107.

33) Видјети о томе ове ауторове радове: Њемачко-италијанске несугласице око Босне и Херцеговине 1941. године, Прилози бр. 3, Сарајево 1967; Прилог разматрању окупационих система у Босни и Херцеговини 1941. године, Прилози бр. 5, Сарајево 1969; Њемачки и италијански планови у Босни и Херцеговини у свјетлу докумената (1942-1943), »АВНОЈ и НОБ у Босни и Херцеговини (1942-1943)«, цит. зборник, стр. 131-155 Италијански планови у »Независној Држави Хрватској« 1941-1943 (са посебним освртом на Босну и Херцеговину), Прилози бр. 14-15, Сарајево 1978, 281-308.

34) Као напомена 32.

35) Зборник НОР-а, том IV, књ. 1, док. бр. 169 – Упутство Штаба дрварске бригаде Гламочком батаљону у вези с усташко-домобранским понудама за преговоре и наређење за напад на Гламоч.

околним планинама. Читав низ организованих акција много је допринио револуционисању народних маса, које су у све већем броју осуђивале усташке злочине, нису прихватале поновну војну окупацију италијанског окупатора, политику четничких елемената који су се ставили у службу окупатора исто као и усташе, итд. Ипак, до оружаног народноослободилачког устанка требало је сачекати још извјесно вријеме – до конференције у Застинју када је и званично формиран Ливањски НОП одред и основани окружни комитети КПЈ и СКОЈ-а за једно шире подручје југоисточне Босне, са сједиштем у Ливну.

Пошто је о свим тим политичким акцијама шире писано раније³⁶), довољно је подвући да су повратком једног броја комуниста у Ливно, током јула и августа (Мустафе и Шефке Латифића, Анте Миоча Шпанца и других), успостављене везе са Сплитом и да је већ крајем августа 1941. године постојала група наоружаних бораца која је имала задатак да, поред обезбјеђења збјегова, пронађе најпогоднију локацију за смјештај одреда. Та је група свој задатак врло брзо обавила тако да је Мјесни комитет КПЈ Ливно одмах послѣ тога у први план поставио задатак да се што више потребног материјала и опреме, хране, оружја и муниције организовано пренеси на Цинцар, у Дрежницу, која је одабрана за смјештај Ливањског НОП одреда. Био је то прави тренутак стварања овог партизанског одреда, чија се активност није угасила све до фебруара 1945. године, када је под именом Ливањско-дувањски НОП одред готово комплетан ушао у Седамнаесту крајишку (рамску) НОУ бригаду.³⁷)

Од састанака на Вјештића Гори, затим у Сајковићу, Видовом селу код Дрвара и од конференције у Застинју, веза и сарадња комуниста Сплита и готово цијеле Далмације с комунистима и борцима ливањског ратног подручја није се прекидала све до краја народноослободилачког рата на овим просторима. Сплитски комунисти били су, на обострану жељу и задовољство, политички и војни руководиоци многих инстанци НОП-а у ливањском подручју. Тако су, поред Штаба IV оперативне зоне и ПК КПХ за Далмацију, били секретари Окружног комитета КПЈ Ливно, команданти и политички комесари Ливањске команде подручја, политички комесари батаљона »Војин Зиројевић«; учествовали су у организовању народне власти и војно-позадинских органа власти, организација и руководстава АФЖ-а, УСАОБиХ-а, СКОЈ-а; у организацији културно-просвјетног, забавног и спортског живота, аналфабетских течајева и рада школа, дјечијих партизанских домова, разних приредби; у успостављању саобраћаја, трговине, поштанских и других веза итд.

Борци и народ с обје стране Динаре дијелили су добро и зло. Борили су се небројено пута и заједно против свих врста непријатеља НОБ-а. Многи су гинули, али су на њихова мјеста долазили нови млађи исто тако одани идеји револуције. Они су се, сврстани у одреде, батаљоне, бригаде, дивизије и корпусе тукли и побјеђивали фашистичког окупатора и његове слуге. Било је и пораза, тешких губитака најистакнутијих војних и политичких руководилаца омиљених у народу оба подручја, несналажења и несугласи-

36) Рафаел Брчић – Миле Боговац, оп. цит., 117 – 127.

37) Архив ИРП Сарајево, инв. бр. 5044 од 1. фебруара 1945 – ОК КПЈ Ливно – Гламоч Обласном комитету КПЈ за Босанску крајину; Архив V. I. I., А НОП-а, кут. 1626, бр. рег. 1/1-35 – Дневник Ливањско дувањског НОП одреда; Р. Брчић – Миле Боговац, оп. цит., поглавље: У слободи, 333-341.

ца, али основна црвена нит – коначна побједа и ослобођење цијеле земље, изградња новог друштвено-политичког и социјално-економског друштва, равноправне заједнице народа и народности, никада није долазила у питање.

Успјешне борбе и војне и политичке побједе ређале су се у једном сталном процесу међусобне сарадње, без обзира на границе – да ли с једне или друге стране Динаре, на подручју Четврте зоне или ван тога подручја – у Босанској крајини, на Неретви, Сутјесци, Херцеговини, источној и централној Босни и широм Југославије. Борцима ливњацима и Сплићанима било је свеједно гдје се боре против непријатеља; њима је НОБ-а као и осталим народима и народностима Југославије била заједничка, као што су и интереси били подударни. Они су подједнако били утемељивачи и дограђивачи братства и јединства, кованог и каљеног у крви народноослободилачке борбе организоване и вођене под руководством КПЈ и Јосипа Броза Тита.

Сплићане и Ливњаке никада није плашила малобројност у почетку оружане народноослободилачке борбе, јер су вјеровали да ће број бораца стално нарастати као што су нарастали и нови виши органи, организације и институције НОП-а, не само на подручју Четврте оперативне зоне већ и шире, у цијелој земљи. Због тога су сталним упорним радом и прије свега снагом свога политичког опредјељења, у предасима између битака организовали такву просвјетну, културну, забавну и спортску дјелатност, а изнад свега идеолошко-политичку активност, што се све с обзиром на свеобухватност и разноврсност ријетко гдје могло наћи. Свих тих активности било је и прије првог ослобођења Ливна, као и готово непрекидно послје тога све до краја рата, увијек добро организоване и свесрдно примане од бораца и народа. Сам народ је на тај начин и сам постајао активан чинилац НОБ-е – у војсци, органима народне власти и војно-позадинским органима власти; у радионицама, болницама и другим видовима дјелатности.

Сплићанима и Далматинцима припада заслуга што су били креатори и иницијатори многих активности и у ливањском ратном подручју, а Ливњацима што су их свесрдно примили, као браћу, а идеје, иницијативе и објашњења циљева НОБ-е и свих облика ослободилачке борбе примали као своје, као нешто што је одувјек било заједничко, нераскидиво.

На крају, треба подвући само једно. Нема добре историје револуционарног радничког покрета и НОР-а и револуције у Сплиту и Далмацији, без Ливна и ливањског ратног подручја, као што нема и не може бити добре историје револуционарног радничког покрета и НОР-а и Револуције у ливањском крају без Сплита и Далмације. То исто важи и за многа друга сусједна подручја Југославије. Због тога треба даље истраживати, провјеровати и сазнања допуњавати новим подацима, јер је само тако могуће дати заокружену научно-историјску обраду југословенске социјалистичке револуције и у појединим регионима.

ZUSAMMENFASSUNG

VERBINDUNGEN UND ZUSAMMENARBEIT DER KOMMUNISTEN VON SPLIT UND DER DES GEBIETES VON LIVNO VOR UND ZUR ZEIT DES VOLKSBEFREIUNGSKAMPFES (NOB)

Auf Grund mehrjähriger Erforschung ursprünglichen Materials und anderer Angaben über die revolutionäre Vergangenheit der Gegend von Livno, deren militärische und politische Führung zur Zeit des Volksbefreiungskrieges mit der dalmatinischen verbunden war, wird in dieser Arbeit in einem Querschnitt die Genese der parteilichen Verbindung und der Zusammenarbeit der Kommunisten von Split und Livno, bzw. Dalmatiens und des Gebietes Livno in der Zeit zwischen den Weltkriegen und in der Zeit des Volksbefreiungskrieges und der Revolution gegeben.

Die Feststellungen von dem frühen Bestehen und früher Entwicklung der Parteiorganisation in Livno, vom Wirken der Kommunisten, der Skoj – Mitglieder (Bund der Kommunistischen Jugend), von Kandidaten der Partei und ihrer Sympathisanten und anderer fortschrittlicher, demokratischer und antifaschistische Kräfte unter den Arbeitern, Bauern, der Jugend, in Gesellschaften für Kultur und Sport, wurden mit Dokumenten belegt. Die Bedeutung der Schaffung von Parteibasen auf dem Lande, woran man viele Jahre lang gearbeitet hatte, damit im Laufe der Jahre 1939 und 1940 zwei dörfliche Parteizellen gegründet werden konnten, wird besonders betont, sodann die zahlreiche Beteiligung der Einwohner von Livno im spanischen Bürgerkrieg auf seiten der jungen Spanischen Republik, wie auch andere Aktivitäten im Zusammenhang mit der Gewährung der roten, bzw. Volkshilfe und solche auf der Linie frontpolitischen Wirkens der Kommunistischen Partei Jugoslawiens.

Schliesslich wurden die Vorherbereitungen, Anregung und Entwicklung der Volksbefreiungserhebung und des Volksbefreiungskampfes unter dem Aspekt der Verbindungen, Zusammenarbeit und Koordination der Kommunisten von Split und Dalmatien mit den Kommunisten und anderen fortschrittlichen Menschen vom Kriegsgebiet Livno dargestellt.